

3. Заец А.С. Сахарная промышленность в Украине: становление, развитие, реструктуризация / Заец А.С. — К.: Наукова думка, 2001. — 326 с.

4. Зіновчук В.В. Організаційні основи сільськогосподарського кооперативу / Зіновчук В.В. — К.: Логос, 1999. — 256 с.

5. Лиськов В.В. Формування ефективної структури цукрової промисловості України / Лиськов В.В. — К.: Ін-т економіки НАН України, 2000. — 210 с.

Стаття надійшла до редакції 08.03.2011 р.

УДК 338.43.01:631.1.016

Д. О. Підгородецький, аспірант*,
Житомирський національний
агроєкологічний університет

ДОХОДИ ГОСПОДАРСТВ НАСЕЛЕННЯ ТА ШЛЯХИ ПОДОЛАННЯ БІДНОСТІ СЕЛЯН

Досліджено сучасний рівень життя сільського населення. Проаналізовано структуру сукупних ресурсів та сукупних витрат сільських домогосподарств. Розкрито основні причини поширення та загострення бідності в сільській місцевості України. Визначено інструменти та заходи щодо подолання бідності селян.

Ключові слова: господарства населення, сукупні ресурси, сукупні витрати, бідність.

Исследовано современный уровень жизни сельского населения. Проанализирована структура совокупных ресурсов и совокупных расходов сельских домохозяйств. Раскрыты основные причины распространения и заострения бедности в сельской местности Украины. Определены инструменты и мероприятия по преодолению бедности крестьян.

Ключевые слова: хозяйства населения, совокупные ресурсы, совокупные расходы, бедность.

The modern standard of living of rural population is investigational. The structure of the combined resources and combined charges of rural households is analysed. Principal reasons of distribution and sharpening of poverty in rural locality of Ukraine are exposed. Instruments and measures on overcoming of poverty of peasants are certain

Keywords: economies of population, combined resources, combined charges, poverty.

Для самовідтворення господарства населення повинні отримувати доходи, величина котрих характеризує рівень життя сільського населення. На сучасному етапі більшість селян завдяки реалізації власних економічних інтересів в особистих господарс-

---

* Науковий керівник – д-р екон. наук, професор А.С. Малиновський

твах одержують основну частину сукупних доходів. Певні зрушення в сільськогосподарському виробництві останніми роками не змогли розв'язати проблеми соціально-економічного розвитку сільських територій. Найгострішими проблемами залишаються відсутність економічного інтересу жити й працювати в сільській місцевості, мотивації до праці, безробіття, трудова міграція, бідність і руйнування соціальної інфраструктури. Сільські населені пункти поступово обезлюднюються та припиняють своє функціонування. За останні 20 років поселенська мережа України скоротилася на більш як 360 населених пунктів.

Кризові процеси в сільськогосподарському виробництві, неповна зайнятість населення, зниження реальної оплати праці та тривалі затримки її виплати призвели до розвитку господарств населення. Саме із розвитком приватного сектора значною мірою пов'язані продовольча безпека держави, життєва стабільність і грошові доходи сільського населення. Якщо у 1990 році надходження від підсобного господарства становили в структурі сукупного доходу сімей 10 %, то у 2010 році — 23,5 %. Це і зумовлює необхідність поглибленого наукового дослідження тенденцій розвитку та дохідності господарств населення, визначення їх перспективи.

Дослідженню економічних аспектів розвитку господарств населення та проблемам підвищення рівня життя сільських жителів приділялась достатня увага у працях В.С. Дієсперова [3], В.К. Збарського, М.Й. Маліка, Л.В. Молдаван [4], М.К. Орлатого, Л.М. Черенько [6], О.М. Шпичака [5], В.В. Юрчишина [7], К.І. Якуби та інших учених.

Метою статті є дослідження сучасного стану, результатів діяльності господарств населення і можливих шляхів підвищення матеріального добробуту селян, аналіз сутності бідності та узагальнення причин, що провокують її поширення серед сільського населення.

Господарства населення — домогосподарства, що здійснюють сільськогосподарську діяльність як з метою самозабезпечення продуктами харчування, так і з метою виробництва товарної сільськогосподарської продукції.

Серед соціально-економічних проблем розвитку господарств населення особливе місце належить проблемі їх дохідності, що тісно пов'язана зі способами реалізації виробленої в них продукції. Суть цієї особливості полягає в тому, що економічна доцільність ведення господарства та необхідність самозабезпечення продуктами харчування селянських сімей є головними умовами існування господарств населення.

Під доходами господарств населення слід розуміти суму грошових засобів і матеріальних благ, які отримані або створені ними за певний проміжок часу, їх можна поділити на грошові та натуральні доходи. Грошові доходи включають усі надходження коштів у вигляді оплати праці працюючих осіб, доходів від особистого підсобного господарства, підприємницької діяльності і самозайнятості, наданих послуг, пенсій, стипендій, різних допомог тощо. Натуральні доходи включають перш за все продукцію, вироблену господарствами населення для власного споживання, а також трансферти в натуральній формі.

В Україні, як і в багатьох країнах світу, сільська місцевість характеризується значно гіршими економічними й соціальними умовами життя людей порівняно з містами і це об'єктивно зумовлює вищий рівень бідності серед сільських жителів. У 1990 році середньомісячний дохід сільського домогосподарства становив 94 % від міського. За роки ринкової економіки цей показник знизився до 84 % у 2010 році.

Сукупні доходи домогосподарств складаються із загальних доходів (грошові доходи та вартість спожитої продукції, отриманої від особистого господарства), суми використаних заощаджень, приросту в обмежуваному періоді позик, кредитів, боргів, узятих домогосподарством, а також повернутих йому боргів. Структуру сукупних доходів домогосподарств сільської місцевості розглянемо в табл. 1.

Таблиця 1

**СТРУКТУРА СУКУПНИХ РЕСУРСІВ СІЛЬСЬКИХ ДОМОГОСПОДАРСТВ
(У СЕРЕДНЬОМУ ЗА МІСЯЦЬ У РОЗРАХУНКУ
НА ОДНЕ ДОМОГОСПОДАРСТВО)**

Ресурси	Роки						2010 +/- до 2005
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	
Всього сукупних ресурсів, грн	1221,3	1463,6	1752,5	2477,7	2684,4	3094,4	1873,1
Прожитковий мінімум, грн	423	465	525	607	626	835,67	412,67
Відсотків							
Доходи від зайнятості*	30,0	33,4	35,7	36,0	37,6	36,5	6,5
Пенсії, стипендії, допомоги та субсидії	28,1	27,1	26,9	26,5	28,4	28,9	0,8
Доходи від особистого підсобного господарства**	28,3	26,0	24,5	22,7	21,5	23,5	-4,8

Закінчення табл. 1

Ресурси	Роки						2010 +/- до 2005
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	
Допомога від родичів, інших осіб та інші надходження	13,6	13,5	12,9	14,8	12,5	11,1	-2,5
Частка домогосподарств із середньодушовими загальними доходами нижчими середнього рівня загальних доходів	50,2	53,0	49,3	51,1	50,3	50,0	-0,2
прожиткового мінімуму	56,5	53,6	31,8	19,8	16,1	23,3	-33,2

* Оплата праці, доходи від підприємницької діяльності та самозайнятості.

** Доходи від продажу сільськогосподарської продукції та вартість спожитої продукції, отриманої з особистого підсобного господарства.

Джерело: Держкомстат України.

Середньомісячні загальні доходи одного сільського домогосподарства у 2010 році склали 3094,4 грн, у середньому на одного члена господарства загальні доходи становили 1037 грн, що в 1,25 разу перевищили середньомісячний рівень прожиткового мінімуму. До того ж частка домогосподарств із середньодушовими загальними доходами нижчими прожиткового мінімуму склала 23,3 %, що на 33,2 в. п. менше ніж у 2005 році.

У формуванні сукупних ресурсів сільських домогосподарств відбулися наступні позитивні зрушення: частка доходів від зайнятості збільшилася на 6,5 в. п. за рахунок росту оплати праці та активності підприємницької діяльності і склала 36,5 % сукупних ресурсів. Суттєвим джерелом надходжень продовжують залишатися пенсії, стипендії та соціальні допомоги — 28,9 %. А ось частка доходів від особистого підсобного господарства з кожним роком поступово зменшується, на 4,8 в. п. за останні 6 років.

Дана тенденція викликана низкою обставин: підвищення загального життєвого рівня населення країни, зменшення потреби міського населення в грошовій допомозі та продуктах харчування з села; зростання розміру соціальних виплат; зменшення чисельності сільського населення; збитковість виробництва сільськогосподарської продукції в особистих селянських господарствах та відсутність державної підтримки.

Офіційна оцінка зареєстрованого безробіття на селі не враховує величезних масштабів прихованого безробіття, значна частка якого припадає на зайнятих в особистих селянських господарств-

вах. За даними балансів трудових ресурсів, ця категорія селян разом із незайнятими становить близько 3 млн осіб.

Крім цього, з 13.01.2009 року набрав чинності Закон України від 25.12.2008 року № 799-VI «Про внесення змін до деяких законів України щодо зменшення впливу фінансової кризи на сферу зайнятості населення», яким внесено зміни до Закону України «Про зайнятість населення». Відповідно до вказаних змін члени особистих селянських господарств відносяться до зайнятого населення і не можуть бути визнані безробітними.

Тобто, особа, яка є членом особистого селянського господарства, припинила трудові відносини (про що є запис у трудовій книжці) та звертається до центру зайнятості, не може бути зареєстрована як безробітна, оскільки робота в особистому селянському господарстві для неї є основною. І це при тому, що із зайнятих селян утримувалися внески з їхньої зарплати та проводилися відповідні нараховування на зарплату.

Детальніший аналіз діяльності господарств населення свідчить про те, що нині основним джерелом доходів їхніх власників є грошові доходи. Більша частина виробленої продукції, близько 70 %, використовується на власне споживання і тільки 30 % реалізовується. Тому варто зазначити, що господарства населення виконують нині переважно споживчу функцію, вони не мають на меті виробництво товарної продукції, а реалізують лише її надлишки. Аналіз доходності господарств населення дозволяє зробити висновок про те, що уява про підсобне господарство як про джерело нетрудових доходів є помилкою, оскільки він формується за рахунок фізичної праці і є частиною додаткової кропіткої праці селянина. Не випадково часто через цю обставину сільські жителі або відмовляються від нього, або скорочують його розміри.

Таблиця 2

СТРУКТУРА СУКУПНИХ ВИТРАТ СІЛЬСЬКИХ ДОМОГОСПОДАРСТВ

(у середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство)

Ресурси	Роки						2010 +/- до 2005
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	
Всього сукупних витрат, грн	1075,0	1263,7	1441,4	2203,1	2358,1	2706,3	1631,3
Відсотків							
Споживчі сукупні витрати	88,5	87,8	86,5	82,9	86,6	86,8	-1,7
у тому числі продовольчі товари	64,0	61,3	59,3	55,4	59,0	58,9	-5,1

Ресурси	Роки						2010 +/- до 2005
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	
Непродовольчі товари	18,5	19,6	20,2	20,0	19,5	20,1	1,6
послуги	6,0	6,9	7,0	7,5	8,1	7,8	1,8
Неспоживчі сукупні витрати (допомога родичам, та ін. особам, купівля акцій, сертифікатів, вклади до банків, аліменти, будівництво та капітальний ремонт житла тощо)	11,5	12,2	13,5	17,1	13,4	13,2	1,7

Джерело: Держкомстат України.

Середньомісячні сукупні витрати одного сільського домогосподарства (табл. 2) у 2010 році склали 2706,3 грн, що на 15 % більше ніж у 2009 році та в 2,5 рази ніж у 2005 році. У середньому на одного члена господарства сукупні витрати склали 976 грн. Серед усіх сукупних витрат 86,8 % становили споживчі витрати. Найбільш вагомою статтею сукупних витрат продовжують залишатися витрати на продовольство — 59 %, протягом досліджуваного періоду їх частка скоротилася на 5,1 в. п., а от частка витрат на непродовольчі товари та послуги і неспоживчих сукупних витрат з кожним роком поступово збільшується.

Слід зазначити, що сільські домогосподарства спрямовують на харчування більшу частину сукупних витрат, ніж міські (відповідно 59 % проти 53 %). При цьому у 2010 році сільські жителі споживали більше: картоплі — в 1,8 рази, хліба та хлібних продуктів — в 1,3 рази, цукру, овочів і баштанних — відповідно у 1,2 рази [1].

Суперечливий розвиток національної економіки, виникнення та поглиблення негативних тенденцій в умовах наростання кризових явищ у світі здійснюють вплив на всі сфери суспільного життя в Україні. Найуразливішою у цьому відношенні є сільська місцевість країни. Із всього спектру суспільних відносин одним із найбільш актуальних за нинішніх мінливих економічних умов є такий традиційний для України та багатогранний феномен як бідність сільського населення.

Бідність — соціальні відносини, що характеризуються відсутністю необхідних матеріальних засобів для того, щоб провадити «нормальне» (відповідно до норм прийнятих суспільством) жит-

тя, наприклад, неможливість прогодувати свою родину, дати освіту дітям чи забезпечити сім'ю якісним медичним обслуговуванням. Бідність стала постійною складовою умов життя для значної частини населення України, а сучасна економічна криза провокує посилення гостроти цієї проблеми.

Науковці Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України бідність трактують як неможливість внаслідок нестачі ресурсів підтримувати спосіб життя, притаманний конкретному суспільству і в конкретний період часу. Тобто, людина внаслідок дефіциту коштів не в змозі підтримувати той рівень життя, який домінує в її середовищі [6].

На сьогоднішній день використовуються два відмінних визначення: абсолютна та відносна бідність. Абсолютна бідність визначається шляхом порівняння загального доходу індивідуума чи сім'ї із загальною вартістю деякого кошика товарів та послуг що складають базові потреби у суспільстві. В Україні дослідники цієї проблематики виділяють такі індикатори абсолютної бідності [4]:

- прожитковий мінімум, тобто офіційно встановлена межа бідності. Його визначають виходячи із вартісної оцінки набору продуктів споживання, з урахуванням біологічних обмежень, та який забезпечує мінімально необхідну кількість калорій, а також мінімальних витрат на непродовольчі товари, послуги, податки й обов'язкові платежі. Прожитковий мінімум визначається для кожної соціально-демографічної групи населення. У 2010 році в сільській місцевості прожиткового мінімуму досягло лише 76,7 % населення;

- мінімальний споживчий кошик, що являє собою вартісну величину прожиткового мінімуму. Споживчі кошики розроблені для 13 статовікових груп населення, вони включають майже триста назв продуктів і послуг. Продовольча частка вітчизняного кошика становить 58,9 % мінімального споживчого бюджету в 2010 році [1];

- розмір мінімальної заробітної плати. У 2010 році 26 % сільського населення мало грошові доходи, менші від мінімальної заробітної плати.

Визначаючи відносну бідність, порівнюють загальний дохід особи чи сім'ї та структуру витрат у суспільстві в цілому. Люди із нижчим рівнем доходу що витрачають більшу частку своїх доходів на кошик товарів та послуг порівняно із деякими пороговими значеннями встановленими на підставі середнього в суспільстві розміру цієї частки вважаються відносно бідними.

Національний критерій становить 75 %-й поріг медіанного рівня сукупних еквівалентних витрат населення [4].

Виходячи з вище перелічених показників, більше половини бідного населення України проживає в сільській місцевості, а отже значні зусилля держави із залученням сучасних механізмів та інструментів повинні бути спрямовані на обмеження масштабів та подолання найбільш гострих проявів сільської бідності.

Серед основних чинників, що провокують поширення та поглиблення бідності селян в Україні можна виділити наступні [2, 4, 5]:

- зменшення масштабів зайнятості сільського населення внаслідок згортання виробництва сільськогосподарських підприємств, низька оплата праці селян;

- низький рівень державних соціальних виплат і забезпеченість соціальними благами та послугами, а також відсутність можливостей отримання власниками особистих господарств матеріальної допомоги від держави по безробіттю;

- функціонування на орендованих у селян землях великотоварних сільськогосподарських виробників («латифундій»), що займаються, в більшості випадків вахтовим виробництвом високо механізованої експортоорієнтованої продукції рослинництва, як наслідок — низька зайнятість місцевих селян, виснаження ґрунтів, занепад галузі тваринництва та неможливість розвитку сільських територій;

- відсутність прозорих та вигідних для селянина каналів збуту виробленої продукції, занижені ціни на неї та знецінення сільськогосподарської праці;

- відсутність дієвої державної підтримки розвитку сільських територій, кооперації, малого і середнього бізнесу на селі тощо.

На нашу думку, серед основних шляхів подолання бідності та поліпшення рівня життя сільського населення має бути:

- утвердження статусу селянина як реального власника та господаря на землі;

- розвиток сільськогосподарського виробництва та кооперації на селі, впровадження системи професійного навчання і перепідготовки незайнятих працею сільських жителів;

- запровадження преференцій економічного характеру, спрямованих на заохочення суб'єктів господарювання до збереження існуючих робочих місць в сільській місцевості та створення нових, з метою забезпечення ефективної зайнятості працездатного населення, що перебуває в стані легального або прихованого безробіття;

- підтримка розвитку господарств населення та сприяння їх перетворенню у господарства (сімейні або фермерські) товарного типу і забезпечення системи гарантованих державних закупівель сільськогосподарської продукції для дрібнотоварних виробників;

- дієва державна підтримка розвитку малого й середнього підприємництва на селі, залучення приватного сектора до діяльності у сфері сільського зеленого туризму тощо.

Світова практика показує, що факторів негативного впливу на рівень добробуту селян у перехідному до ринкової економіки періоді було б значно менше, якби у процесі реформування КСП державна політика була спрямована на підтримку малого і середнього бізнесу на селі, фермерської форми господарювання й розвитку кооперації селян.

Таким чином, господарства населення в перехідній економіці, з одного боку, посідають вагоме місце в забезпеченні населення продуктами харчування, з іншого — стали основним джерелом доходу для сільських жителів. Проте самозайнятість селян в своєму підсобному господарстві є перспективною тільки в тому випадку якщо господарство не балансує на рівні убогості і мінімального забезпечення, а приносить реальний дохід.

Література

1. Витрати і ресурси домогосподарств України у 2005—2010 рр. (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України): Стат. збірник. Част. I. — К.: Держкомстат України, 2001—2011 рр.

2. Демографічні чинники бідності (колективна монографія) / за ред. Е.М. Лібанової. — К.: Ін-т демографії та соц. досліджень НАНУ, 2009. — С. 52.

3. Дієсперов В.С. Історична доля українського селянства // Економіка АПК. — 2009. — № 12. — С. 1—8.

4. Молдаван Л.В., Крисанов Д.Ф., Удова Л.О. Роль кооперативів у подоланні сільської бідності // Економіка АПК. — 2010. — № 11. — С. 48—58.

5. Особисті підсобні господарства України — аналіз витрат та ефективності виробництва основних видів сільськогосподарської продукції / [за ред. академіка УААН О.М. Шпичака]. — К.: ІАЕ УААН, 2001. — 236 с.

6. Черенько Л.М. Оцінка масштабів та рівня бідності населення України. — К.: РВПС України НАНУ, 2000. — 76 с.

7. Юрчишин В.В. Господарства населення: проблеми майбутнього // Економіка України. — 2003. — № 9. — С. 68—73.

8. Яркویی А.О., Морозюк Н.В. Шляхи подолання бідності сільського населення // Економіка АПК. — 2010. — № 9.

Стаття надійшла до редакції 07.04.2011 р.